

MONIKA AUCH Er zijn veel artikelen in de medische vakliteratuur gepubliceerd over de anatomische correctheid van lichamen, details in schilderijen die op ziektes doen lijken en speculatieve diagnoses over vroeger voorkomende ziektes. Uit het oeuvre van Rembrandt is het voor de hand liggende voorbeeld *De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp*, geschilderd in 1632. Met welke technieken gaf de kunstenaar de menselijke materie eigenlijk weer? En hoe kijken medici naar de werken van Rembrandt?

Diagnose op doek

Het meest kleurrijke onderdeel in Rembrandt's *Anatomische les* is de bloedrode en opvallend gestructureerde linker arm van het lijk. (Voor medici en leken lijkt er iets niet te kloppen - de afmetingen van de arm ten opzichte van het lichaam, de houding?) In de medische vakliteratuur is de arm vaker onderwerp geweest van discussies. De geschilderde onderarm werd daarin meestal met afbeeldingen uit anatomische atlassen vergeleken. Maar - dat is niet hetzelfde als de situatie tijdens een ontleding of een anatomische les.

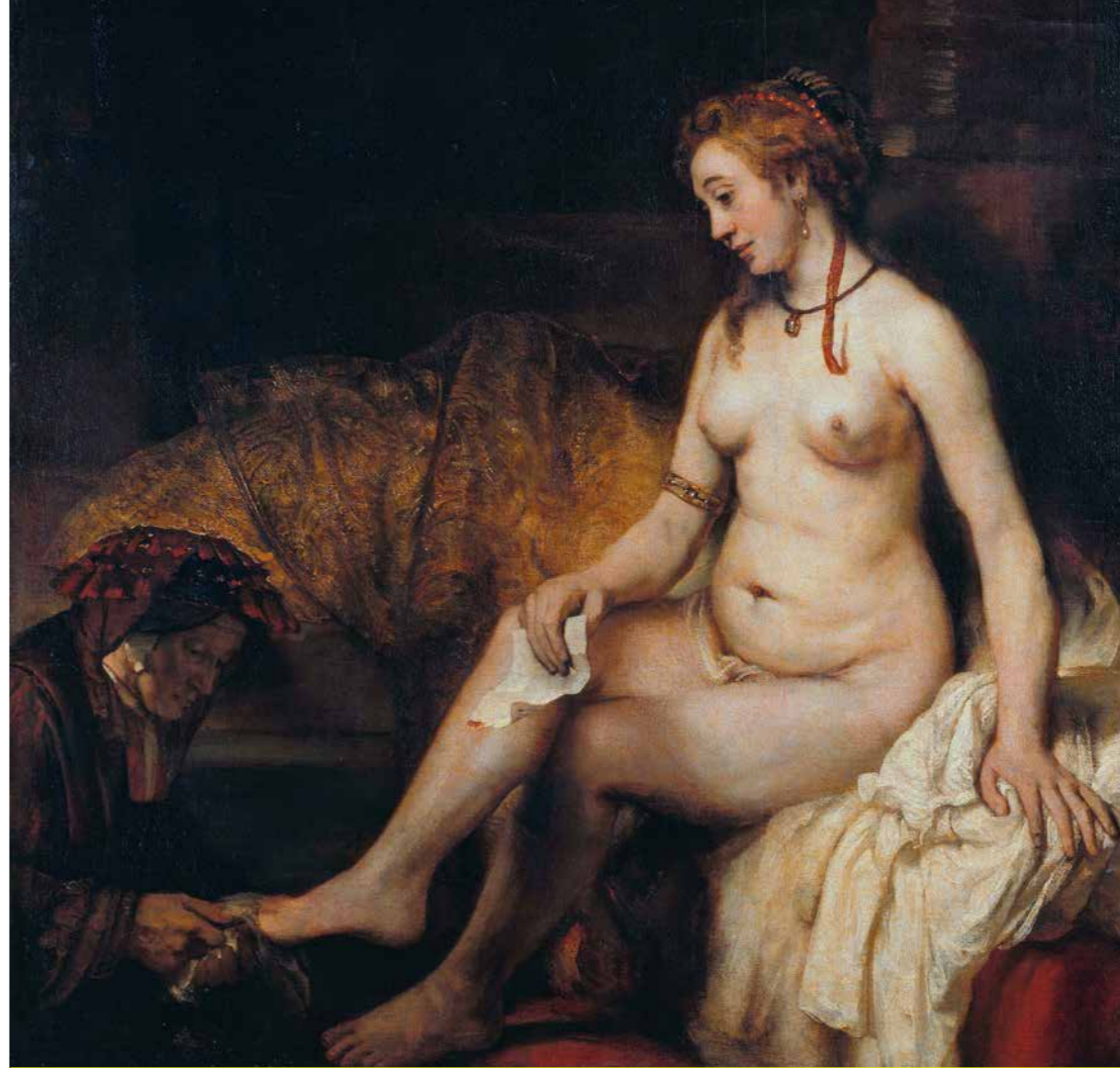
De anatomische structuren in het originele schilderij en gedurende de dissectie werden beschreven en vergeleken. Verschillende structuren werden verplaatst om de anatomische structuren, zoals afgebeeld in het schilderij, te reproduceren.¹ Resultaat was, dat de Groningse dissectie vier anatomische verschillen toonde in vergelijking met Rembrandt's schilderij. Slotsom: de anatomische kenmerken in het schilderij konden niet worden gereproduceerd door dissectie van een onderarm van een kadaver.¹

— GROEPSPORET

F.J. Duparc, kunsthistoricus en directeur van het Mauritshuis te Den Haag, en N.E. Middelkoop, conservator schilderijen, tekeningen en prenten van het Amsterdams Historisch Museum, werkten mee aan dit project. Hun informatie over de restauratie van het schilderij in 1996-1998 geeft aanwijzingen waarom de linkerarm anatomisch niet helemaal correct was. 'Röntgenonderzoek toont dat de rechterhand van het lichaam aanvankelijk als een amputatiestomp was afgebeeld; in een later stadium heeft Rembrandt daar een hand overheen geschilderd. De dode misdadiger werd mogelijk reeds eerder gestraft, door amputatie van zijn rechterhand. De rechterarm is opmerkelijk kor-

Met name de afwijkend uitzijnde linkerarm van het lijk op *De anatomische les* is onderwerp van discussies geweest. De meeste veronderstellingen hierover zijn gebaseerd op een vergelijking van het schilderij met de afbeeldingen in een anatomische atlas en niet op de daadwerkelijke ontleding van een onderarm van een kadaver zoals in het schilderij is te zien. In een slimme, heldere aanpak vergeleek

een team van artsen uit Groningen met behulp van een 're-enacting' (het nauwgezet naspelen, red.) van de anatomische les de arm op het schilderij met hun bevindingen bij een identieke dissectie (het ontleden om het te bestuderen, red.) van een onderarm op de snijzaal. 'De linker onderarm van een kadaver van een 41-jarige, blanke man is ontleed, waarbij foto's in verschillende stadia van de dissectie werden gemaakt.

Het schilderij werd een symbool voor borstkanker.

Afbeeldingen 3 en 6 met elkaar uitwisselen, zodat ze naast ede passende teksten staan.

— BORSTKANKER EN BATSEBA

ter dan de linker. De eerder afgebeelde amputatiestomp zou hiervoor wellicht een verklaring kunnen zijn. Daarnaast toont röntgenonderzoek dat Rembrandt in eerste instantie de ontlede linkerarm hoger in het schilderij had afgebeeld. De verschillende veranderingen ('pentimenti') die door Rembrandt zijn aangebracht, laten zien dat het schilderij het werkproces van de schilder heeft doorlopen. Het is dan ook mogelijk dat de 'pentimenti' hebben bijgedragen aan de anatomische verschillen bij onderzoek van het schilderij en onze dissectie van een onderarm.²

De conclusie was: 'Geen van de schilderijen van het Amsterdamse Chirurgijns gilde toont een exacte weergave van een bepaalde anatomische les. Het zijn alle groepsportretten, gemaakt ter herinnering aan de functies van *praelector anatomiae* (de voorlezer, red.) en aan het lidmaatschap van het Amsterdamse Chirurgijns gilde. Rembrandt's schilderij lijkt in eerste instantie een realistische weergave van een anatomische les. Maar eigenlijk is *De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp* eveneens een groepsportret aan de hand van een anatomische les en geen exacte weergave van Tulps anatomische les op 31 januari 1632.³

In 1654 schilderde Rembrandt *Bathsheba met de brief van Koning David* ook wel 'Badende Bathseba' genoemd. Over het weelderige lijf van Bathseba is vanuit medische hoek veel gespeculeerd. In 1980 schreven twee Australische chirurgen in een spraakmakend artikel over de subtiele blauwe schaduw aan de linker onderkwadrant van de linkerborst en de zwelling in de linkeroksel als zichtbare symptomen van een borstcarcinoom (kankergezwell). Het schilderij werd een symbool voor borstkanker. Dit voorbeeld van retrospectieve diagnostiek á vue, het zien en onmiddellijk herkennen door een arts van de aandoening van de patiënt, was stof voor verder onderzoek met interessante resultaten voor de gezondheidswetenschappen. Onderzoekers aan de Universiteit van Twente publiceerden in 2014 hun kritische bevindingen over het vermeende borstcarcinoom, gebaseerd op geavanceerde computersimulaties. Volgens hen is de blauwe schaduw geen aanwijzing voor borstkanker. De Twentse Biomedical Photonic Imaging afdeling van het MIRA Research Instituut ontwikkelt technieken die met behulp van licht de stadia van kanker kunnen helpen detecteren. Deze complexe licht-weefsel interacties zijn deel van belangrijke optische toepassingen in biologie en gezondheidswetenschappen. Uit de simulaties was

te concluderen, dat een dergelijke blauwe verkleuring veroorzaakt door borstkanker alleen mogelijk zou zijn indien de tumor 3 mm onder de huid gelokaliseerd was. In de praktijk liggen borstcarcinomen veel dieper in het weefsel en manifesteren deze zich niet door oppervlakkige huidverkleuringen.³ Het model voor Bathseba was waarschijnlijk Hendrickje Stoffels, de tweede vrouw van Rembrandt. Zij overleed in 1662, pas 37 jaar oud, aan de pest. Indien ze een tumor in de borst had gehad was ze, gezien het verloop van deze ziekte, in de acht jaar sinds het schilderen van het werk al eerder overleden.

— RETROSPECTIEVE DIAGNOSE

Zowel de Bijbelse Bathseba als ook Hendrickje Stoffels hebben niets meer aan deze wetenschappelijke bevindingen. Het retrospectieve stellen van een diagnose gaat recht in tegen de praktijk dat een dokter zijn patiënt eerst moet hebben gezien en onderzocht voordat er een uitspraak mogelijk is. Retrospectief kijken en beoordelen is speculatie op grond van verhalen; het zijn geen harde, 'evidence based' feiten. Een ander voorbeeld hiervan zijn meerdere speculatieve theorieën over de componist Chopin die misschien leed aan Cystic fibrosis of TBC, of was hij een borderliner? Medici gebruiken hedendaagse wetenschap graag om beroemde historische personen te analyse-

